

JURNALİSTİKANIN NƏZƏRİYYƏSİ VƏ TƏCRÜBƏSİ

Nəsir ƏHMƏDLİ

EKRAN, EFİR VƏ ƏDƏBİ DİL NORMALARI

РЕЗЮМЕ

Ключевые слова: языка, языковая культура, правила азербайджанского литературного языка, язык теле- и радиопрограмм

После восстановления государственной независимости (1991) в нашей стране был принят ряд важнейших официальных документов, направленных на защиту и дальнейшее развитие азербайджанского языка. Среди них особую важность имеет подписанная 9 апреля 2013 года Президентом И. Алиевым «Государственная программа по использованию азербайджанского языка в условиях глобализации в соответствии с требованиями времени и развитию языкознания в стране».

В распоряжении Главы государства в частности говорилось: «В некоторых печатных органах, на радио- и телеканалах, очень часто упускающих из виду, что язык является большим общественно-политическим явлением и важным фактором нашей духовной жизни, нарушение норм литературного языка стало обыденностью. Перевод дублируемых фильмов, научных, художественных и публицистических произведений с иностранных языков, как правило, не отвечает высоким эстетическим требованиям, они блеклы и невыразительны, находятся на низком уровне, несравнимом с безграничными возможностями выражения нашего языка. Нарушение самых простых лексиче-

ских и грамматических правил азербайджанского языка на рекламах и в афишах на улицах и площадях стало нежелательным показателем не только языковой культуры, но и общего культурного уровня» [11].

В предлагаемой статье даны основные нормы азербайджанского литературного языка и на конкретных примерах прослеживается как ведущие теле- и радиопрограмм нарушают их. В заключении автор предлагает несколько рекомендаций, учитывая которые, по его мнению, можно добиваться определенных положительных результатов.

Azərbaycan türkcəsi ən qədim, ən zəngin, ən ahəngdar dillərdən biridir. Əsrlər boyu ərəb, fars və rus dillərinin təsiri altında olmasına baxmayaraq o bu sadalanan keyfiyyətlərini qoruyub-saxlamaqla yanaşı, həm də zaman-zaman inkişaf edər, cəlalana bilmişdir. Bu, bir tərəfdən dilin özünün qüdrəti ilə şərtlənsə, digər tərəfdən ayrı-ayrı tarixi şəxsiyyətlərin – dövlət adamlarının, incəsənət xadimlərinin, yazıçı və şairlərin gərgin əməyinin nəticəsidir. Təkcə son 25 ildə bu sahə ilə bağlı 20-dən çox rəsmi sənəd qəbul edilib. Onlardan ən əhatəlisi və tətbiqi baxımından ən önəmlisi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2013-cü il aprelin 9-da təsdiq etmiş olduğu “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı”dır [4]. Həmin sənəddə xüsusi qeyd olunub ki, televiziya və radio verilişlərində, yazılı və elektron mətbuatda Azərbaycan ədəbi dilinin normalarına əməl olunmasını təmin etmək məqsədilə teleradio şirkətləri və kütləvi informasiya vasitələri sahəsində çalışan mütəxəssislərin dil hazırlıqlarının yüksəldilməsi təmin edilməli, teleradio şirkətlərində dil və nitq mədəniyyətinin qorunması üçün bədii şuralar yaradılmalı, kütləvi informasiya vasitələri nümayəndələrinin iştirakı ilə seminarlar, dəyirmi masalar, konfranslar, televiziya və radio verilişləri təşkil edilməlidir. Həqiqətən də son 4 ildə AMEA-da, BDU-da və başqa yerlərdə xeyli miqdarda səmərəli təd-

birlər olub. Misal olaraq oktyabrın 6-da Beynəlxalq Mətbuat Mərkəzində keçirilmiş “Azərbaycan ədəbi dilinin qorunmasında və inkişafında KİV-in rolu” mövzusunda konfransı göstərə bilərik [1]. Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında “Bilik” Fondu həmin ayın əvvəlindən “Ekran və efirdə ədəbi dil normaları” layihəsinin icrasına başlayıb. İki ay müxtəlif telekanallarda davam edəcək təlimlərdə AMEA-nın Dilçilik İnstitutunun mütəxəssisləri, Bakı Dövlət Universitetinin, Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin təcrübəli professor və müəllimləri, eləcə də praktik jurnalistlər iştirak edirlər.

Bu tədbirlərin intensivləşməsinin əsas səbəbi son zamanlar telekanallarda ədəbi dil normalarının mütəmadi pozulması hallarının müşahidə olunmasıdır.

Bəllidir ki, ekran və efirdə ədəbi dil normaları 3 yöndə pozulur: leksik, qrammatik və orfoepik.

1. Leksik normaların pozulması halları

Leksika dildə olan sözlərin cəmi, yəni dilin lüğət tərkibidir. İşlənmə sahəsindən asılı olaraq leksika 4 qrupa bölünür:

1) Ümummilli leksika; 2) Dialekt, yaxud şivə leksikası; 3) Peşə-ixtisas leksikası; 4) Jarqonlar.

Radio və televiziya (RTV) nitqinin əsasını ümummilli leksika təşkil etməlidir.

RTV aparıcılarının nitqində müşahidə olunan bağışlanılmaz leksik yanlışlıqlardan biri varvarizmlərdən istifadə olunmasıdır. Varvarizmlər zorla nitqə soxulmuş, ədəbi dil normalarına uyğun gəlməyən əcnəbi ara sözlərdir. Bəzi aparıcılar, nədənsə, *uje*, *koneçno*, *kstati*, *v obşem*, *voobşe* və sair kimi varvarizmlərdən heç cür yaxa qurtara bilmirlər. Verilişlərdən götürülmüş nümunələrə baxaq:

Uje işdə dönüş yaranıb;

Koneçno, burada piyadaların da təqsiri var;

Kstati, mən də həmin məktəbdə oxumuşam;

V obşem, canımı dişimə tutub bir təhər dözdüm;

Dediyinə görə, o, həmin gün voobşe orada olmayıb.

Ara sözlərdən əlavə, aparıcılar dilimizdə tam qarşılığı olan bəzi başqa sözlərin də əcnəbi variantına üstünlük verirlər. Məsələn olaraq *ostanovka, ruçka, xolodilnik, pol, potolok* tipli sözləri göstərmək olar. Yeri gəlmişkən, bu sözlər məişətdə də geniş işlənir və mən bunun təqsirini ilk növbədə ailədə görürəm: dil açmağa hazırlaşan körpə ailədə ilk dəfə “xolodilnik” yox, “soyuducu”, “ruçka” yox, “qələm” sözlərini eşitsə, dili açılanda heç vaxt onların rus variantını işlətməyəcək.

Məlumdur ki, milyona qədər olan sayların hamısı öz sözlərimizdir, amma fars dilindən gəlmiş “həştad” sözü gündəlik nitqimizə, eləcə də RTV aparıcılarının leksikonuna nüfuz edərək doğma “səksən” sözünü sıxışdırmaqdadır:

- *Hacı Xəlil həştad beş yaşında dünyasını dəyişmişdir.*

- *Üzeyir Hacıbəyli min səkkiz yüz həştad beşinci ildə Ağcabədidə anadan olmuşdur.*

- *İŞİD-in tərkibində həştad ölkədən 15 min nəfər döyüşür.*

Yaxınmənalı sözlər arasındakı incə fərqə məhəl qoyulmadan onların mənasının eyniləşdirilməsi də leksik qüsurla sayıla bilər. Belə sözlərdən təqsir-günah, dinləmək-eşitmək, üstündə-üzərində, öküz-buğa cütlüklərini göstərmək olar. Təqsir adı, hamının qəbul etdiyi, hamı üçün məcburi qaydalara, əxlaq normalarına zidd hərəkət [Bax: 3, 302], günah isə “dini-əxlaqi normaların pozulması, dinin qəbahət saydığı işdir” [Bax: 4, 311]. Buna görə də aparıcı “Məhkəmədə müttəhim günahını boynuna alıb” əvəzinə “... təqsirini boynuna alıb” desə, daha düzgün olar.

Verilişin aparıcısı studiyaya zəng etmiş tamaşaçıya deyir: *Bu-yurun, eşidirik Sizi*. Texnikanın nasazlığı üzündən tamaşaçıdan səs gəlir. Aparıcı bir neçə dəfə təkrar edir: *Eşidirik Sizi*. Sonra telefon bağlantısının baş tutmadığı bildirilir. Sual olunur: *Eşidirsinizsə, tamaşaçıya niyə cavab vermirsiniz?* Deməli, bu məqamda *eşidirik* yox, *dinləyirik* sözü yerinə düşür.

Yaxud başqa bir misal:

Məbəd XVIII əsrdə uçmuş alban kilsəsinin bünövrəsi üzərində

ucaldılıb. Bünövrə üzərində heç nə ucaltmaq olmaz. Məbədi bünövrənin üstündə ucaltmaq olar. Bu iki söz arasındakı leksik fərq ondan ibarətdir ki, bir əşya başqa bir əşyanın *üzərində* olanda onlar bir-birilərinə toxunmur, dayaqlanmır (*Lampa stolun üzərində asılıb*), *üstündə* olanda isə onların birbaşa təmas nöqtələri olur (*Lampanı stolun üstünə goy!*).

İdman verilişlərinin birində belə bir cümlə eşidirik: “Kolumbiyanın Sukre əyalətində öküz döyüşü faciə ilə nəticələnmişdir”. Bu informasiyanı auditiriyaya təqdim edən şəxs bilməli idi ki, öküz yalnız arabaya qoşulmaq, yer şumlamaq üçün istifadə olunan fağır bir heyvandır. Ondan döyüşdə istifadə olunmur. İspaniyada və bir sıra başqa ölkələrdə, o cümlədən Cənubi Amerikada korridada iştirak edən heyvanın adı isə buğadır.

Heyvan adları ilə bəli daha bir leksik yanlışlıq:

1. *Lənkəran rayonunun dağ kəndi olan və rayon mərkəzindən 20 kilometr aralıda yerləşən Daşdatükdə iribuynuzlu mal-qara arasında kütləvi tələfat faktları müşahidə edilir. Son bir ayda 12 təsərrüfatda 30-dan çox iribuynuzlu mal-qara tələf olub.*

2. *Tərtərin cəbhə xəttindəki Həsənqaya kəndində ermənilər sakinlərə məxsus mal-qaranı gülləbaran ediblər. Nəticədə sakinlərə məxsus 30 başa qədər xırdabuynuzlu mal-qara tələf olub.*

Bu xəbərlərdə “iribuynuzlu mal-qara” dedikdə inək və camış, “xırdabuynuzlu mal-qara” dedikdə isə qoyun və keçi nəzərdə tutulur. Belə çıxır ki, inəklərin və camışların buynuzları iri, qoyunların və keçilərin buynuzları isə xırda olur. Amma heyvandarlığa bələd olan hər kəs bilir ki, qoyunun (qoçun) və keçinin (təkənin) buynuzları bəzən inəklərin (buğaların) və camışların (kəllərin) buynuzlarından çox yekə olur. Bu qüsur rus dilindən yanlış tərcümə nəticəsində meydana gəlib. Rus dilində bu ifadələr belədir: *крупный рогатый скот* və *мелкий рогатый скот*. Burada *крупный* (ir) və *мелкий* (xırda) sifətləri buynuz deyil, *скот* (*mal*) isiminə aiddir. Yəni “крупный рогатый скот” un həm bədəni iridir, həm də buynuzu var (inək, camış), “мелкий рогатый скот” un bədəni balacadır, həm də

buynuzu var (qoyun, keçi). Bizdə isə “iri” və “buynuzlu”, “xırda” və “buynuzlu” sifətlərini birləşdirərək “iri” və “xırda” sözlərini “buynuz” sözünə aid ediblər. Yəqin gənc jurnalistlər bilmirlər ki, el arasında bu heyvan kateqoriyalarının dəqiq adları var: *qaramal* (inək, camış) və *davar* (qoyun, keçi).

Televiziya və radio nitqində artıq, lüzumsuz sözlərin (Elmi dil-də bunlara “pleonazmlar” deyilir) işlənməsinə də tez-tez rast gəlinir:

- **Perspektiv gələcəkdə yolların təmirində yeni üsuldan istifadə olunacaq.** “Perspektiv” sözünün də mənası “gələcək”dir. Deməli, bu cümlədə ona ehtiyac yoxdur.

- **«Azərreyl» klubu ilk dəfə ölkə çempionu oldu. Команда bu uğuru gələn il yenidən təkrarlamaq niyyətindədir.**

“Təkrarlamaq” feili nəyisə ikinci dəfə etmək, “yenidən təkrarlamaq” isə həmin işi üçüncü dəfə görmək deməkdir. Gətirilmiş misedə “yenidən” sözü pleonazmdir.

Böyük rus şairi N.A.Nekrasovun bu barədə maraqlı bir deyimi var: “Kəndli taxılı necə sovurursa, dili də eləcə “sovurmaq” lazımdır... Bu zaman dən xırmanda qalır, saman qırıntılarını və tozu isə külək aparır”. Bəli, jurnalist “küləyin” apara biləcəyi bütün lüzumsuz ifadələri, sözləri və hissəcikləri mətndən çıxarıb atmağı bacarmalıdır.

Televiziyanın şou proqramlarında eyni, yaxud eyniköklü sözlərin təkrarına (tavrlogiyaya) da geniş yer verilir ki, bu da leksik normanın pozulması kimi qəbul olunur:

- «Sağlıqla» **buraxılışının** bugünkü **buraxılışında...** **Bugünkü bizim qonaqlarımız kimdir? Biz bu gün** nədən danışacağıq?

- Mövsümün **ilk** oyunu müəyyən olunub. **ilk** vəsiqə...

- Çıxır oxuyur, **amma** biz hiss eləmirik. **Amma** bu, xeyirlidir.

- Gündəmin ən vacib **xəbərlərində** anonsda **xəbərdar** olun.

Rusiya və Sovet imperiyalarına daxil olduğumuz müddətdə hakim dilin təsiri ilə dilimizdə bir sıra xoşagəlməz dəyişikliklər baş verib. Bunlardan bir qisimi Azərbaycan türkcəsindəki cümlələrin rus dilinin strukturuna salınmasıdır. Qələm sahibləri yaxşı bilirlər:

rusca düşüncə tərzinin ən bariz göstəricisi *коморый* sözünün kalkması (hərfi tərcüməsi) olan “hansı ki” sözünün dilimizə pərçimlənməsidir. Üzeyir bəy Hacıbəyli hələ 1909-cu il aprelin 1-də “Tərəqqi” qəzetində dərc olunmuş “Üsuli-təbii” adlı məqaləsində yazmışdı: “Qafqazda türk dilini mükəmməl bilənlərdən Əli bəy Hüseynzadə cənabları dəfələrlə qəti surətdə elan etmişdir ki, türk dilində *hansı ki*, *hansılar ki* sözü yoxdur. Mən də deyirəm ki, bu sözü tərcümə üsulu ilə dərs verən müəllimlər rusun *коморый* sözünü tərcümə etmək üçün özlərindən çıxardıblar, onun istemalı (*işlədilməsi – N.Ə.*) dil üçün lüzumsuz bir ağırlıqdır”. Aradan 100 ildən çox keçməsinə baxmayaraq bu ağırlıq, təəssüf ki, dilimizi hələ də sıxmaqda davam edir:

Televiziya verilişlərindən götürülmüş nümunərə diqqət yetirək:

a) *Hansı ki*, bir esemeslə təklif olunan xidmətə abunə ola bilərsiniz.

b) *Hansı ki*, böyük əksəriyyəti reklam və elan xarakteri daşıyır.

c) Mənim o paltarım, *hansını ki* Türkiyədən almışdım...

d) Bir sıra alternativlər gündəmə gətirmişlər, *hansı ki*, ...

Yanğı var səsinizdə *hansı ki*, tamaşaçıları yerindən oynadır. *Hansı ki*, bu sizin özəlliyinizdir.

Bu deyilənlər ekran və efirdə yol verilən leksik norma pozuntularının yalnız bir qismidir. Aparıcıların nitqində çoxlu loru deyimlərə, jarqonizmlərə və vulqarizmlərə yol verilir:

Xatirə İslamdan zəhləsi gedənlər əməlli-başlı...

İstəməyənin gözü çıxsın...

Mən də öz fikrimi bildirdim, partlıyardım burda.

Zəhrimərlər silsiləsindən xəbərlər çatdırsaq da...

Əndirabani ayaqqabıları başına oyun açıb.

Heç nədən başı çıxmayan adama, iki uzunqulağın arpasını bölə bilmirlər deyirlər.

RTV aparıcılarının nitqində qrammatik və orfoepik qüsurlar da az deyil. Növbəti yazılarımızda bu barədə söhbət açacağıq.

2. Qrammatik normaların pozulması halları

Ədəbi dilin qrammatik normaları morfoloji və sintfktik olmaqla 2 yerə bölünür. Morfologiya söz formalarının və onların işlədilməsi qaydalarının məcmusudur.

Morfoloji normalar sözün morfoloji forma variantlarının seçilməsini və onun başqa sözlərlə əlaqələnmə özəlliklərini tənzimləyir.

Azərbaycan dilinə və nitq mədəniyyətinə dair vəsaitlərdə ədəbi dilin morfoloji normalarının aşağıdakı qaydaları müəyyənləşib:

1. Miqdar sayları ilə yanaşı gələn isimlər tək halda işlənməlidir: 5 top, 10 köynək və s.

RTV aparıcılarının nitqində bu qaydanın pozulması hallarına tez-tez rast gəlinir. Verilişlərdən götürülmüş konkret nümunələr:

- *Beş cür futbol topları, on müxtəlif idman köynəkləri...*
- *Qonaq komandanın tərkibində altı əcnəbi oyunçular iştirak edirdi.*

- *Rayonumuzun ərazisində üç yeni körpülər salınıb.*
- *Dövlət paralel olaraq daha min hektar ərazilərin kənd təsərrüfatı üçün yararlı vəziyyətə gətirilməsi ilə bağlı tədbirlər görüb.*

- *İraqda üsyançıların bəzi bölgələri ələ keçirməsindən sonra ölkənin minlərlə gəncləri könüllü olaraq ordu sıralarına yazılıb.*

2. Bu qayda qeyri-müəyyən saylara da (“az”, “çox”, “xeyli”) aiddir.

Pozulma hallarına aid nümunələr:

- *Az kitablar var ki, oxumamış olam.*
- *Bayram tədbirinə çox adamlar gəlmişdi.*
- *Gəncədə əməliyyat keçirilib, Elbrus Ələkbərovun yaşadığı evdən xeyli silah-sursatlar götürülüb.*

3. “Bir sıra”, “bir çox” tipli saylardan sonra gələn isimlər cəm halda işlənməlidir: *bir sıra ölkələr*

Pozulma hallarına aid nümunələr:

- *Barak Obama hesab edir ki, bir sıra məsələ(lər)də Türkiyə ABŞ-in əhəmiyyətli müttəfiqidir*

- *Konstitusiyaya dəyişikliklər bir çox sahə(lər)də yeni keyfiyyət mərhələsi yaradacaq.*

4. Cümlədə “nə”, “nə də” bağlayıcıları varsa, feil inkar şəkilçisi (-ma²) qəbul etməməlidir: *o nə yazır, nə də oxuyur.*

Pozulma hallarına aid nümunələr:

- *Qızımın konsert programlarının birində çıxış etdim. Biletlər satıldıqdan sonra təşkilatçı yoxa çıxdı. Nə qızımın, nə də mənim qonorarımı vermədi* (“verdi” olmalıdır).

- *İrəvan nə sülh, nə də işğala son qoymaq istəmir* (“istəyir” olmalıdır).

Zəngilanın nə İcra Hakimiyyəti, nə də Hərbi Komissarlığı şahid ailələrinə diqqət ayırmır (“ayırır” olmalıdır).

5. “-sız⁴” şəkilçisi isimlərə artırılaraq sifət əmələ gətirir: *ağıl+sız, duz+suz* və c. Aparıcıların nitqində isə Türkiyə türkcəsinin təsiri ilə “rahatsız”, “mümkünsüz” tipli sözlər işlədilir ki, bu da morfoloji normanın pozulmasıdır.

4. Tərkibində “kaş” edatı olan cümlənin xəbəri feilin arzu şəklilə ifadə olunmalıdır: *Kaş mənim də anam sağ olaydı.* Aparıcıların danışığında isə bəzən arzu şəkilinin əvəzinə yanlış olaraq feilin şərt şəkilindən (-sa²) istifadə olunur:

- *Kaş biz də orada olsaydıq* (Düzgün variant: «*Kaş biz də orada olaydıq*»).

- *Kaş Sizi çoxdan verilişimizə dəvət etsəydiniz* (Düzgün variant: «*Kaş Sizi çoxdan verilişimizə dəvət edəydiniz*»).

Yuxarıda pleonastik (lüzumsuz) sözlərdən bəhs etmişdik. İndi isə qeyd edək ki, dilimizdə illərdən bəri işlədilən pleonastik şəkilçilər də var. Dilçi alim Ə.M.Cavadov məqalələrinin birində yazırdı ki, «*düşmənçilik*» sözündə -*çi* şəkilçisi artıqdır. Bu sözün antonimi olan *dostluq* sözündə -*çu* işlənmişdir. Deməli, *düşmənçilik* sözü də *düşmənlik* şəkilində olmalıdır» [Bax: 7, 105]. Müəlliflə tam razılaşırsınız və qeyd edirik ki, bu fikir *peşmançılıq, narahatçılıq, sakitçilik* kimi bir çox başqa sözlərə də aid edilməlidir. Məsələn, *Azərbaycanın paytaxtında yaranan yol tıxaclarını sürücülər və sərnəşinlər narazılıqla*

qarşılayırlar cümləsində *narazılıqla* əvəzinə *narazılıqla* yazılısaydı, daha yaxşı olardı. Bəzi dilçilər *avaraçılıq*, *yetimçilik*, *kasıbçılıq* sözlərindəki *-çılıq* hissəsini mürəkkəb şəkilçi hesab edir, onun işlənməsinə haqq qazandırırırlar. R.İsrafilova erməni E.V.Sevortyana əsaslanaraq yazmışdır: “*Şəkilçilərin bir qismi bir neçə şəkilçinin birləşməsi yolu ilə əmələ gəlmişdir. Məsələn, -çı, -lıq şəkilçisi bir sıra sözlərin tərkibində özünü mürəkkəb şəkilçi kimi göstərir. Bu şəkilçinin tərkib hissələrinin hər biri (-çı və -lıq) müstəqil şəkilçidir. Həmin şəkilçilərlə dilimizdə çoxlu miqdarda söz yaradılmışdır. Məsələn, dil sözündən -çi şəkilçisi ilə dilçi, bundan isə -lik şəkilçisi ilə dilçilik sözü düzəldilmişdir. Bəzən isə həmin şəkilçilərin birləşməsi (-çı və -lıq) mürəkkəb şəkilçi əmələ gətirir. Söz birbaşa -çılıq // -çilik // -çuluq // -çülük şəkilçiləri ilə yaradılır. Məsələn: tələbəçilik, peşmançılıq, ailəçilik və s.*” [6, 15-16].

Əslində isə, həmin “mürəkkəb” şəkilçilərin məhz «-ç⁴»nin yersiz işlənməsi (sifətə artırılması) nəticəsində formalaşmışdır. “-ç⁴”dan sonra *-lıq⁴* şəkilçisi yalnız o zaman işlənilə bilər ki, sözün kökü ilə (isimlə) *-çı* birlikdə müəyyən anlayış bildirsin, həmin birləşmənin leksik mənası olsun: *dil+çı+lik*, *dəmir+çı+lik*, *yalan+çı+lıq* və s. Lakin dilimizdə *tələbəçi*, *peşmançı*, *avaraçı*, *yetimçi*, *kasıbçı* sözləri olmadığından onlara *-lıq* şəkilçisi artırmaq olmaz. *İdxalatçı*, *istehsalatçı*, *dekanatlıq* sözlərindəki *-at* şəkilçisi də artıqdır (*idxalçı*, *istehsalçı*, *dekanlıq* olmalıdır).

Televerilişlərdən nümunələr:

a) Sürücülər və səmşişinlər yol tıxacları ilə bağlı narazıçılıq edirlər;

b) Bu inam həm onları yaşadacaq, həm də böyük narahatçılıq yaradacaq.

c) 90-cı illərin ərzaq qıtlığını yaşamış bir cəmiyyət üçün Qərbin ərzaq embarqoları heç də narahatçılıq doğurmur. Cəmiyyət üçün narahatçılıq doğuran yalnız bir tendensiya müşahidə olunur.

d) Burda da bəzən sakitçilik baş verə bilər, bax bu sakitçilik çox təhlükəlidir.

Rəsmi sənədləri, qəzet səhifələrini, efir və ekranları zəbt etmiş *seçkilər* sözü haqqında ayrıca danışmaq lazım gəlir. Rus dilində yalnız cəm halda işlənən xeyli söz var: *брюки, весы, духи, ножницы, похороны, часы* və s. Bunlar formaca cəm halda olsa da, məzmunca tək isim kimi qavranır və düzgün olaraq dilimizə də tək isim kimi çevirilir: *şalvar, tərəzi, ətir, qayçı, dəfn, saat...* *Выборы* da belə sözlərdən biridirsə, nəyə görə onu cəm halda işlətməliyik? Axı söhbət bir prosesdən, bir kampaniyadan gedir: *prezident seçkisi, parlament seçkisi, bələdiyyə seçkisi...*

Televiziya verilişlərindən nümunələr:

a) Amerika Birləşmiş Ştatlarında keçirilmiş prezident seçkilərində Donald Tramp qalib gəlmişdir;

b) Dekabrın 4-də Özbəkistanda prezident seçkiləri keçirilib. MSK-nın məlumatına görə, namizədliyi Liberal Demokrat Partiyası tərəfindən irəli sürülmüş Ş. Mirziyoyev 88,61% səs toplayıb.

Nitqimizdə «daşlaşmış», stereotipləşmiş yanlışlıqlardan biri də feli sifətlərin və onlardan düzəlmis tərkiblərin zamanı ilə bağlıdır. Bəllidir ki, feli sifət feilin, demək olar, bütün əlamətlərini (hərəkət, zaman, təsirlilik-təsirsizlik, növ, təsdiq-inkar, tərz və s.) əks etdirir və bunların sırasında zaman kateqoriyası ayrıca yer tutur, yəni feli sifət təyin olunan əşyanın zamanla bağlı əlamətini, keyfiyyətini, vəziyyətini bildirir, müvafiq zaman şəkilçiləri qəbul edir. Kütləvi informasiya vasitələrində isə çox vaxt buna məhəl qoyulmur, feli sifətin hər üç zamanında yalnız indiki zamanı bildirən *-an²* şəkilçisindən istifadə olunur, *-miş⁴*, *-acaq²* şəkilçiləri isə unudulur və bunun nəticəsində mütəxəssislər bu cür misallarda da *-an* şəkilçisini ümumi zaman şəkilçisi kimi səciyyələndirmək məcburiyyətində qalırlar.

Televerilişlərdən nümunələr:

- *Almaniyadan gələn qonaqlar dünən "Şəhidlər xiyabanı"nı ziyarət ediblər (Düzgün variant: gəlmiş).*

- *Gələn il keçirilən buraxılış imtahanlarında yeniliklər tətbiq olunacaq (Düzgün variant: keçiriləcək).*

Sintaktik normalar bütün sintaktik konstruksiyaların, ayrı-ayrı söz birləşmələrinin, eləcə də bütöv cümlələrin düzgün qurulmasını və işlədilməsini müəyyənləşdirir. Buraya cümlələrin ölçüsü, söz sırası, mübtəda ilə xəbərin uzlaşması, həmcins üzvlərin verilməsi kimi məsələlər daxildir.

Bunları sıra ilə nəzərdən keçirək:

I. Cümlələrin ölçüsü

Telejurnalist sözü verilişin xarakterinə görə seçməlidir. Burada ilk tələb mətbuata və radioya nisbətən televiziya da sözün sayının az, sanbalının yüksək olması, görüntünü tamamlaması, kameranın nüfuz edə bilmədiyi daxili, «səhnəarxası» informasiyanı tamaşaçıya çatdırmasıdır. Həmin tələbi bilməyən televiziya jurnalisti ona ayrılmış efir vaxtını doldurmaq üçün təkrarçılığa, sözçülüyə yol verir, lüzumsuz (görüntünü ehtiyac olmadan təkrarlayan), uzun-uzadı cümlələrlə tamaşaçını bezikdirir.

Ümumiyyətlə, media üslubu uzun cümlələri sevmir. Televiziya da isə buna qətiyyənlə yol vermək olmaz:

Prezident Aparatı Xarici Əlaqələr şöbəsinin müdiri Novruz Məmmədovun televiziya məsələsində sorğusuna cavab olaraq verdiyi məlumatla görə, dövlət başçısının ad günü münasibətilə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan bütün tədbirlər, o cümlədən qonşu ölkələrin dövlət başçılarından və digər rəsmi şəxslərin Bakıya gəlişi qüvvədə qalır.

40 sözdən ibarət bu cümləni tamaşaçıların dərhal anlayacağına ümid etmək çətinidir.

II. Söz sırası

Ədəbi dilin başqa üslublarına nisbətən publisistika üslubu daha çevik olduğundan buradakı söz sırasını qrammatikanın statik (sabit) qaydalarına tam tabe etdirmək həmişə faydalı olmur. Jurnalist öz yazısını daxilən son dərəcə dinamik olan, bu günün ritmi ilə şərtlənən xüsusi model əsasında qurur və həm məntiqi vurğu, həm söz sırası, həm də bir sıra başqa amillər məhz bu dinamikliyin, ritmin tələblərinə uyğunlaşdırılır. Bununla belə, jurnalist üslubunun dinamikliyi söz sırasını fikiri təhrif edəcək dərəcədə sərbəst qurmağa haqq qa-

zandıra bilməz. Televiziya verilişlərinin birində belə bir cümlə vardı: “*Aparılan qazıntılar nəticəsində bir ədəd çiy kərpicdən tikilən bina aşkar olunub*”.

Bu cümlə belə redaktə edilsə, daha düzgün olardı: *Aparılmış qazıntılar nəticəsində çiy kərpicdən tikilmiş bir bina aşkar olunub*.

Yaxud başqa bir misal: “*Məndən çoxlu mamaya salam de*. Burada, təbii ki, “çoxlu” sözü “salam” sözündən əvvəl gəlməlidir: *Məndən mamaya çoxlu salam de*.

III. Mübtəda ilə xəbərin uzlaşması

Cümlədə mübtəda ilə xəbərin kəmiyyətə uzlaşmasının 4 qaydası var:

a) Mübtəda insan anlayışı bildirirsə, xəbər hökmən onunla uzlaşmalıdır: *Tələbələr imtahana hazırlaşırlar*.

b) Mübtəda heyvan anlayışı bildirirsə, baş üzvlər arasında kəmiyyətə uzlaşma ola da bilər, olmaya da: Köçəri quşlar uçub getdilər; Köçəri quşlar uçub getdi (Hər iki variant doğrudur).

c) Mübtəda cansız əşya anlayışı bildirirsə, cümlənin xəbəri yalnız tək halda olur: *Yarpaqlar tökülüb*.

d) Mübtəda toplu isimlə (camaat, kollektiv, ordu və s.) ifadə olunubsa, cümlənin xəbəri yalnız tək halda olur: *Azərbaycan ordusu zəfər yürüşünü davam etdirir*.

Aparıcılar bu qaydalara da çox vaxt əməl etmirlər:

- Amerika Birləşmiş Ştatlarının *təyyarəçiləri* İraq ərazisinə ümumilikdə 124 zərbə *endirib* (Doğru variant: *endiriblər*).

- İslam dövləti qruplaşması bundan əvvəl amerikalı jurnalist Ceyms Folini *edam ediblər* (Doğru variant: *edib*).

- Zəngilanın 35 min nəfərlik *əhalisi* Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində *məskunlaşılıblar* (Doğru variant: *məskunlaşıb*).

- *Pedaqoji kollektiv* şagirdlərin uğurundan qürur hissi ilə *danışdılar* (Doğru variant: *danışdı*).

- *Düşmən ordusu* dünən və bu gecə Xocavənd və Cəbrayıl rayonlarının ərazisindəki mövqelərdən silahlı qüvvələrimizin mövqelərini *atəşə tutublar* (Doğru variant: *tutub*).

IV. Həmcins üzvlər

Məlumdur ki, formal məntiqin bölgü (təsnifat) qaydası ilə qrammatikadakı həmcinslik kateqoriyası arasında birbaşa bağlılıq var, yeni cümlənin həmcins üzvləri də məntiqi bölgünün tələblərinə cavab verməli, mütənasib olmalı, bölgü üzvlərinin cəmi bölünən topluya tən gəlməli, onların birindəki əsas əlamət başqalarında təkrarlanmamalıdır. Təəssüf ki, bəzi verilişlərdə, mətbuat yazılarında bu qaydaya əməl olunmur:

“Dəyirmi masa”da alimlər, ziyalılar, siyasi partiya rəhbərləri iştirak edirdilər,

Bu məqamda müxalif və ziyalı millət vəkillərinin vasitəçiliyi qaçılmaz və gərəkli olur.

Birinci cümlədən belə çıxır ki, alimlər, ziyalılar və siyasi partiya rəhbərləri ayrı-ayrı kateqoriyalara daxil olan insanlardır. Halbuki alimlər də, siyasi partiya rəhbərləri də ziyalı kateqoriyasına daxildir və siyasi partiya rəhbərləri də alim ola bilərlər. İkinci cümlədə də eyni hal müşahidə olunur - guya müxalifətdən olan millət vəkilləri ziyalı deyillər, yaxud əksinə, ziyalılar müxalifətdə ola bilməzlər.

Göründüyü kimi, telekanallarda qrammatik (morfoloji və sintaktik) normaların pozulması halları ilk növbədə bəzi aparıcıların ümummədəni səviyyəsinin aşağı olması, dərsləklərdə və lüğətlərdə əksini tapmış qayda və tələbləri lazımi dərəcədə bilməmələri ilə bağlıdırsa, digər tərəfdən, bəzi məsələlərin dilçilik elmimizdə tam dəqiqləşdirilməməsindən irəli gəlir..

3. Orfoepik normaların pozulması halları

Qəzet-jurnal nitqində əsas problem sözlərin orfoqrayiya qaydalarına uyğun olaraq düzgün yazılışdırsa, radio- və televiziya nitqində vacib məsələlərdən biri sözlərin, söz birləşmələrinin, sintaqmaların, cümlələrin düzgün tələffüzüdür.

RTV nitqini başqa növlərdən fərqləndirən cəhətlərdən biri budur ki, o özündə həm yazılı, həm də şifahi nitqin əlamətlərini əks etdirir. Radioda, televiziya da çıxış edən hər bir kəs fikirini şifahi formada çatdırmağa çalışsa da, əvvəlcədən hazırlanmış müəyyən yazılı

mətnlə (ssenari ilə, çıxış mətni ilə, müəyyən tezislərlə və s.) bağlı olur. Məşhur rus dilçisi, professor A.M. Peşkovski (1878-1933) hələ otən əsrin 20-ci illərində, televiziyanın olmadığı bir vaxtda ədəbi dildən bəhs edərək yazırdı: “Ədəbi dildə danışmaq, yəni eyni zamanda həm yazılı nitqin qanunlarına tam əməl etmək, həm də şifahi nitqin xüsusiyyətlərini nəzərə almaq və dinləyicinin psixikasını oxucunun psixikasından fərqləndirməyi bacarmaq o qədər də asan deyil. Bu, ədəbi nitqin xüsusi - ayrıca bir növüdür. Elə bir növü ki, mən onu yazılı nitqin şifahi nitqə uyğunlaşdırılması adlandırardım” [8, 165].

A.M. Peşkovskinin bu fikirini tamamilə RTV nitqinə də aid etmək olar.

Təəssüflər olsun ki, mikrofon və kamera qarşısında çıxış edən şəxslər, o sıradan aparıcılar çox zaman bu xüsusiyyəti unudur, sözləri yazıldığı kimi tələffüz etməyə çalışırlar. Bu ondan irəli gəlir ki, düzgün tələffüz qaydaları ailədə, orta və ali məktəblərimizdə pis, bəzən isə əksinə təbliğ olunur.

Azərbaycan ədəbi dilinin yazılı qoluna aid normaların müəyyənləşdirilməsi və qaydaya salınması sahəsində xeyli iş görülsə də, düzgün tələffüz qaydaları sahəsində boşluq çoxdur.

Bəzilərinə elə gəlir ki, kitab cümlələri ilə danışmaq, sözü yazıldığı kimi tələffüz etmək yüksək savadlılıq əlamətidir. Əslində isə belə deyil. Yazının öz qaydaları olduğu kimi, danışığın da öz qaydaları var və onlara əməl etmək hamının borcudur.

Düzgün danışığ qaydalarını öyrənən dilçilik sahəsinə *orfoepiya* deyilir. *Orfos* yunanca “sadə, düzgün”, *epos* “danışıq” deməkdir.

Yazılı ədəbi dilin üslubları olduğu kimi, şifahi ədəbi dilin də üslubları var. Bunlar danışığın hansı şəraitdə getməsindən, hansı tərzdə və məzmununda olmasından asılıdır. Mövcud ədəbiyyatda şifahi nitqin 2 əsas üslubundan bəhs olunur: *akademik üslub* və *sərbəst üslub*.

*Akademik üslub*dan ən çox elmi məclislərdə, orta və ali məktəb dərslərində istifadə olunur. Bu üslubun özəlliyi burasındadır ki, sözlərin fonetik qabığını təşkil edən səslər məxrəclərinə görə çox aydın, bəzi hecalar isə ayrılıqda xüsusi intonasiya ilə tələffüz olunur.

Bu üslubda məntiqi vurğu xüsusi rol oynayır, yeni sözlər, terminlər, ifadələr dinləyiciyə son dərəcə aydın şəkildə çatdırılır, onların mənası açıqlanır.

Sərbəst üslubdan adi danışılarda, ailə-məişət söhbətlərində, adi hadisələr barədə məlumat verərkən istifadə olunur.

Radio və televiziya bu üslubların qovuşduğu daha geniş yer tutur, yəni verilişin xarakterindən asılı olaraq ya akademik üslub, ya da sərbəst üslub üstünlük təşkil edir, yaxud hər ikisi bərabər səviyyədə işlədilir. Akademik üslubda orfoepiya qaydalarından yayınma halları təbiidir, çünki bəzən yeni söz, termin və ifadələrin etimologiyasını, müasir anlamını açmaq üçün onları yazıldığı kimi tələffüz etmək lazım gəlir. Sərbəst üslub bütövlükdə orfoepiya qaydaları əsasında fəaliyyət göstərir, qarışıq üslubda isə bu qaydalara təxminən 50+50 nisbətində əməl olunur. Konkret olaraq radio və televiziya jurnalistlərinin çıxışlarından danışarkən demək lazımdır: audio- və audiovizual mətn yazılı fikrin şifahi ifadəsi olduğu kimi, ekran-efir jurnalistinin çıxışı da akademik üslubla sərbəst üslubun müəyyən nisbətdə (çıxışın mövzusunun asılı olaraq) sintezindən yaranmış audio - və audiovizual üslubdur.

Orfoepiya qaydalarına əməl olunması çıxışa təbiilik gətirir, onun inandırıcılığını, emosional təsir gücünü artırır, dinləyicini, tamaşaçını yormur, əsəbiləşdirmir.

Bir neçə orfoepik normaya və onların ekran-efirdə pozulması hallarına baxaq:

1. Yazıda *q* hərfi ilə bitən sözlərdə *q* ya *x*, ya da *k'* (*kurs*) kimi tələffüz olunur: *otax*, *qulax*; *eşək'*, *şəfək'* və s. *Q-x* əvəzlənməsi xalis Azərbaycan sözlərində (*bulaq-bulax*) və son hecasında *a* saiti olan bəzi alınma sözlərdə (*təmtəraq-təmtərax*), *q-k'* əvəzlənməsi isə daha çox alınma sözlərdə müşahidə olunur (*üfüq-üfük'*, *filoloq-filolok'* və s.);

Bu qaydanın pozulmasına dair bir neçə misal:

a) Bu gün bir təbrikimiz də *olacey* [*olacax*].

b) Zəvvarlarımız müqəddəs *torpaqlara* [*torpaxlara*] yola salınacaq (*salmacax*).

c) Məqsəd uşağları [uşaxları] bu bələdan uzaq tutmağdır [uzax tutmaxdı].

2. Rus və Avropa mənşəli sözlərdə vurğusuz *o* saiti vurğulu hecadan əvvəl *a* kimi tələffüz olunur: *kasmana* 'vt, *samava* 'r, *manalo* 'k və s. *O* saiti vurğu altında olanda və vurğulu hecadan sonra gələndə *o* kimi tələffüz edilir: *ko* 'smos.

Pozulma halları:

a) Çıxış edən komitə [kamitə] sədri görülmüş işlərə yekun vurdu.

b) Qlobal [qlabal] iqlim dəyişikliyi alimləri narahat edir.

c) Görüşdən sonra prezidentlər mətbuat konfransı [kanfransı] keçirmişlər.

3. Alınma sözlərdə bir qalın, bir incə (yaxud əksinə) sait yanaşı gəldikdə tələffüz zamanı onların arasına *y* samiti əlavə olunur: *na+y+il*; *pa+y+ema*; *Si+y+am* (əkizləri); *di+y+ametir*; *eqa+y+ist* və s.

Pozulma halları:

a) *Na:il olmaq istədiyiniz hər şeyə görə əlinizdən gələni etməlisiniz* (Cümlə belə tələffüz edilməlidir: *Nayil olmağ istədiyiniz hər şeyə görə əlinizdən gələni etməlisiz*).

b) *Bəxtiyar Vahabzadəni gənc yaşlarından xalqa tanıdan və sevdiren onun "Gülüstan" poeması olmuşdur* (Cümlə belə tələffüz edilməlidir: *Bəxdiyar Vahapzadəni gənç yaşdarınnan xalqa tanıdan və sevdiren onun "Gülüsdan" payeması olub*).

c) *Beynəlxalq yarışlarda uğurları şərtləndirən əsas amil dövlətin idmana daim qayğı göstərməsidir* (Cümlə belə tələffüz edilməlidir: *Beynəlxalk yarışdarda uğurrarı şərtəndirən əsas amil dö:lətin idmana dayim qayğı göstərməsidi*).

4. Rus dilində tərkibində *у* (*ts*) olan ümumi isimlər azərbaycanca *s* ilə (*цирк* - *sirk*; *лицей* - *lisey*; *абзац* - *abzas*), xüsusi isimlərdə isə sözün əvvəlində *s* (*Щаалковский* - *Sialkovski*), ortasında və sonunda isə *ts* ilə yazılır və deyilir: *Кузнецов* - *Kuznetsov*; *Муромец* - *Muromets*.

Televerilişlərdən nümunələr:

a) İctimai təşkilat və siyasi partiyalardan olan müşahidəçilərin qeydiyyat *protsesi* [*prasesi*] başa çatıb.

b) Yeni il münasibəti ilə *tsirkdə* təşkil olunmuş tamaşa uşaqların xoşuna gəlmişdir (Cümlə belə tələffüz olunmalıdır: Yeni il münasibətinə *sirkdə* təşkil olunmuş tamaşa uşaqların xoşuna gəlib).

c) Cəmşid Naxçıvanski adına Hərbi *litseydə* (*lişeydə*) bu təhsil ocağının yaranmasının 45 illik yubileyinə həsr olunmuş tədbir keçirilib.

d) Qonağımız Musiqi Akademiyasının *dotsenti* (dosenti) Məmməd Məmmədovdur.

e) Ukrayna Ali Radası Avropa İttifaqı ilə imzalanmış assosiasiya sazişini də *ratifikatsiya* (ratifikasiya) edib.

f) Rozet bizə tam yeni *kolleksiya* (kalleksiya) təqdim edib.

5. Rus dili vasitəsilə dilimizə keçmiş və ruscada *ь* işarəsi ilə müşayiət edilən, yəni yumşaq tələffüz olunan samitlər Azərbaycan dilində sözün ortasında yumşaq, sonunda isə sərt deyilir: *пальто* - *pal(ь)to*, *роль* - *rol*. Demək olar, bütün aparıcılar və verilişlərdə iştirak edən aktyorlar bu cür sözlərin sonunu da yumşaldırlar:

a) Mənə bu *rol(ь)* həvalə olunanda məsuliyyətini yaxşı dərk edirdim.

b) *Ансамбл(ь) гострол(ь)дан* təzəcə qayıdıb.

6. “a” hərfi ilə bitən sözlər yönlük hal şəkilçisi qəbul etdikdə tələffüz zamanı “a” “ı” səsinə çevrilməlidir: *ana+ya* – *anı+ya*; *Moskva+ya* – *Maskıvı+ya*...

Aparıcılar bu qaydaya, demək olar ki, əməl etmirlər:

a) Bu dəfə yolumuz *Zakatalayadır* (Düzgün tələffüz forması: *Zakatalıyadı*).

b) Belə hallarda dağkeçisi *qayaya* dırmaşmaqla canını qurtarır (Cümlənin düzgün tələffüz forması: *Belə hallarda dağkeçisi qayıya dırmaşmaxnan canını kutarır*).

c) “ə” hərfi ilə bitən sözlər yönlük hal şəkilçisi qəbul etdikdə tələffüz zamanı “ə” “i” səsinə çevrilməlidir: *nənə+yə* - *nəni+yə*; *nəvə+yə* - *nəvi+yə*...

Yanlış tələffüz nümunəsi:

Fərman İsayev *pəncərəyə* pərdə asmaq istəyən zaman şüşə sınırağı sol biləyini kəsib (Cümlənin düzgün tələffüzü belə olmalıdır: Fərman İsayev *pəncəriyə* pərdə asmağ isdiyən zaman şüşə sınırağı sol biləyini kəsib).

d. Bu qaydalar feilin indiki və gələcək zamanlarına da aiddir: ağla+yır-ağlı+yır, bəzə+yir-bəzi+yir, Əvvəlki hecadakı sait dodaqlanandırısa, tələffüz zamanı sonrakı saitlər də dodaqlanana çevirilir: “doğra+yır» - “doğru+yır”; “ütü+ləyir”, - “ütü+lüyür”...

Yanlış tələffüz nümunələri:

- 52 yaşlı (*yaşdı*) Vəliyev Bəhlul Sahib oğlu Salyan şəhərindəki «Vağzal» şadlıq evində toyda *oynayarkən* (“ *oynuyarkən*” olmalıdır) dünyasını dəyişib.

- Etibar Budaqov Gürcüstanın adını ucaldacağını *söyləyir* (“*söylüyür*” olmalıdır).

7. “s”, “ş” hərfləri ilə bitən sözlərə “l” ilə başlayan şəkilçi artırıqda “l” “d” kimi səslənir: iclas+lar – iclas+dar; daş+lı – daş+dı...

Pozulma halları:

- Quşların (*quşdarın*) civiltisi bir-birinə qarışib.

- Qocaman ağacların yarpaqları arasından süzülən günəş şüaları... (Düzgün deyiliş: *Qocaman ağaşdarın yarpaxları arasından süzülən günəş şüaları...*).

8. “r”, yaxud “n” ilə bitən sözlərə “l” ilə başlayan şəkilçi artıranda fonetik assimilyasiya baş verir: xəbər+lər – xəbər+rər; heyvan+lar – heyvan+nar və s.

9. “ilə” qoşması samitlə bitən sözlərdən sonra gəldikdə *-nan*, *-nən* formasında tələffüz olunur: *kitab+nan*; *qələm+nən* və s. Saitlə bitən sözlərdə “-nan, -nən”dən əvvəl bitişdirici “y” samiti artırılır: gəmi ilə - gəmi+y+nən; ata ilə - atı+y+nan və s.

7-9-cu bəndlərdə göstərilmiş qaydalara aparıcılar nadir hallarda əməl edirlər. Pozulma hallarına aid yüzlərcə misal gətirmək olar.

10. Müasir ədəbi dilimizin tələffüzlə bağlı əsas normaları müəyyənləşdirilərək kodlaşdırılsa da, bəzi aparıcıların nitqində hələ də şivə (ləhcə) danışığına rast gəlinir:

- Özüvüza [özünüzə] iş tapa bilərsiniz?
- Mən sizinlə (*siznən*) bir də gələn həftə görüşəjam. [görüşəcəm].
- Bax o zaman görəcəysiz ki... [görəcəksiz ki...].
- Çox sağ olun ki, gəldüz. [gəldiniz].
- Bax belənçiyinə...

11. Nitq mədəniyyətində əsas məsələlərdən biri də aksentua-siya, yəni vurğunun düzgün qoyulmasıdır. Azərbaycanın radio-televiziya verilişlərində vurğu yanlışlıqları ən çox aşağıdakı 2 halda müşahidə olunur:

a) "İ" ilə bitən kişi adlarına rusaşlardan gəlmiş "-yev" soyad sonluğı artırıldıqda "i" zəifləyərək tələffüzdən düşür, "Əli+yev" "Əl+yev"ə, "Vəli+yev" "Vəl+yev"ə və s. çevirilir və vurğu son hecadan əvvəlki hecaya keçir ki, bu da dilimiz üçün səciyyəvi olmayan haldır:

- Eyvaz Allahve'rdyevi [düzgün variant: Allahverdi'yevi] tutub...

- Elmlər Akademiyasının Tarix İnstitutunda Ərəstun Me'hdyevin [düzgün variant: Mehdi'yevin] bu tarixi müqaviləyə həsr olunmuş monoqrafiyasının təqdimat mərasimi keçirilib.

- Ərəstun Me'hdyev [Mehdi'yev] mərasimdə çıxış edərək festivalın ölkənin mədəni həyatında vacib hadisə olduğunu bildirib.

b) Dilimizdə *-loq* şəkilçisi ilə bitən təxminən 10 alınma söz var ki, ekran-efir jurnalistlərimiz onların tələffüzü zamanı vurğu dolaşığına yol verirlər: *analoq*, *apoloq*, *dialoq*, *epiloq*, *kataloq*, *monoloq*, *nekroloq*, *poliloq*, *proloq*. Bu sözlərdən yalnız birində (*analoq* – oxşar) vurğu ikinci (*ana'loq*), səkkizində isə üçüncü hecaya düşür (*apolo'q* – heyvanlar haqqında qısa ibrətamiz əsər, *dialo'q* – iki nəfərin söhbəti, *epilo'q* – bəzi əsərlərdə sonluq, *katalo'q* – müəyyən sistem üzrə düzəlmüş siyahı, *monolo'q* – bir nəfərin danışığı, *nekrolo'q* – vəfat etmiş məşhur şəxslər haqqında vida yazısı, *polilo'q* – üç və daha çox şəxsin danışığı). Bu sıranı tamamlayan *proloq* sözündə vurğunun yeri dəyişəndə məna da dəyişilir: *pro'loq* (kilsə kitabı) və *prolo'q* (bəzi əsərlərdə giriş hissə).

Və gözlənilən sual:

NƏ ETMƏLİ?

1) Sovet dövründə radioya, yaxud televiziya diktor lazım olanda müsabiqə elan olunurdu. Xüsusi komissiya müraciət etmiş şəxslərin xarici görünüşünü (televiziya üçün), diksiyasını, ümumi dünyagörüşünü, dil və üslub bilgilərini yoxlayaraq, tutaq ki, 100 nəfərdən ən yaxşı 3-4 nəfəri seçib işə götürürdü. Mükəmməl aparıcılar seçmək üçün bu ənənə bərpa edilməlidir;

2) Müsabiqə zamanı jurnalistika, filologiya və aktyorluq ixtisaslarına üstünlük verilməlidir;

3) Aparıcılar hər verilişdən əvvəl və ümumiyyətlə mütəmadi olaraq xüsusi davranış və danışmaq əşqləri etməlidirlər;

4) Radio və televiziya şirkətlərində ədəbi redaktor ştatı olmalıdır. Həmin mütəxəssis verilişləri diqqətlə izləməli, azı həftədə bir dəfə aparıcıları toplayaraq onların qüsurlarını nəzərə çatdırmalı, düzəldilməsi üçün məsləhətlər verməlidir;

5) Şirkətlərin, AMEA-nın (Dilçilik İnstitutunun), universitetlərin nəzdində daimi fəaliyyət göstərən nitq mədəniyyəti kursları, dərnlər, təlim-məşq toplanışları təşkil edilməlidir.

Zəruri qeyd: Məqalədə gətirilmiş misalların bir hissəsi AMEA-nın İ.Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun keçirmiş olduğu monitoring əsasında hazırlanmış hesabatdan, bir neçəsi filoloq-jurnalist İlham Abbasovun yazularından götürülmüş, qalanları isə öz şəxsi müşahidəmiz nəticəsində əldə edilmişdir.

ƏDƏBİYYAT:

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan ədəbi dilinin qorunmasında və inkişafında KİV-in rolu. "Azərbaycan" qəz. Bakı, 2017, 7 oktyabr
2. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. II cild. Bakı: Şərqlər, 2006, 792 s.
3. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. IV cild. Bakı: Şərqlər, 2006, 712 s.

4. Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı. "Azərbaycan" qəz. Bakı, 2013, 10 aprel
5. Əhmədli N.A. Jurnalistin nitq mədəniyyətinin əsasları (Dərslük). Bakı: Elm və təhsil, 2014, 280 s.
6. Müasir Azərbaycan dili, 3 cilddə, cild II, Bakı: 1980
7. Nitq mədəniyyəti məsələləri. Bakı, 1988.

Rus dilində

8. Пешковский А.М. Как вести занятия по синтаксису и стилистике в школах взрослых. В кн.: Пешковский А.М. Избранные труды. Москва: 1959